

ВИСНОВКИ

Людина є істотою соціальною. Її становлення, існування та розвиток саме як людини передбачає необхідність Іншого, а входження в культуру, через що людина стає носієм знань, умінь, духовних цінностей, просто неможливе без взаємодій з іншими людьми. В цьому сенсі перед людиною завжди постає проблема «Я – Інший», «Ми – Вони», «Свій – Чужий». На ранніх етапах людської історії ця проблема зазвичай розв'язувалась під визначальним впливом біологічно зумовленого страху і ненависті щодо Чужих та неусвідомлюваної віданості Своїм. Для індивідного прояву в такій реакції на інакшість Іншого практично не залишалося місця, адже панували колективні паттерни організації мислення і життедіяльності.

З часом, із поступовим звуженням ролі міфологічно зумовлених детермінант людської поведінки, появою держави і політики та розвитком раціонально-особистісного відношення до себе й до реальності, виявлялося, що Інший зовсім не обов'язково є актуальним ворогом, але може бути носієм корисних знань, соціальних якостей, умінь. Це поступово змінювало й ставлення до взаємодії з ним. Інший та інакшість крок за кроком входять у повсякденність, а відношення до них стає предметом рефлексії в категоріях терпимості, терпеливості, дружби, взаємної допомоги, гостинності, вміння поводити себе у соціальних взаєминах відповідно до уявлень про світоутрій (у давньоіндійській думці), гармонію у міжлюдських стосунках за взірцем патріархальних традицій (у класичних китайських ученнях), про умови функціонування полісу, про прекрасне, про благо і справедливість (в античних авторів).

У добу Середньовіччя ідеї терпимості, терпеливості, смирення постають експлікацією християнського вчення про любов до близнього в площині есхатологічних і сотереологічних перспектив.

Остання обставина породжувала войовничу нетерпимість до носіїв світоглядної інакшості.

У міру інституціоналізації приватної власності виокремлюється приватна сфера із самостійністю і відповідальністю її суб'єкта – громадянина за упорядкування власного життя. Ця тенденція супроводжується визнанням прав і свобод людини та формуванням у Європі, починаючи з Нового часу, громадянського суспільства як легітимізованого простору їх здійснення. За нових суспільних умов толерантність набула значення необхідного принципу міжлюдських відносин, а її дотримання – одним із напрямів політики держави в умовах гетерогенності суспільства.

Класичні концепції толерантності ґрунтують її як закономірний результат реалізації людиною її природжених прав – на *життя*, на *свободу* і на *власність*, нерозривна єдність яких утворює політичний устрій як раціонально організований, демократичний, справедливий і слугує основою для духовного суверенітету, в межах якого кожен має право на самобутність і самореалізацію.

На час європейського ліберального Просвітництва припадає розроблення таких основоположних для теорії толерантності ідей і цінностей, як універсалізм прав і свобод; принцип рівності людей, що уможливлює витлумачення морального консенсусу, суспільній згоди в реалізації як фундаментальних, так і приватних цілей та інтересів у контексті договірної (контрактної) теорії із взаємними правами і обов'язками; інститут приватної власності як економічної основи індивідуальної свободи і громадянського суспільства; категоричного імперативу І. Канта як обґрунтування моральних зasad терпимості; вчення Г. Гегеля про громадянське суспільство як легітимацію самоздійснюваної множини особистісних воль; будені життєві правила А. Шопенгауера «живи самому і давати жити іншим», «сприймати іншого таким, як він є»; закріплення Дж. Міллем за поняттям «свобода» позитивної об'єктивації як умови для розкриття кожним своїх талантів і підстави державної підтримки меншинам.

За умов сучасного світу толерантність набуває значення політичного і морального імперативу. Постліберальні версії її пропонують для теоретичних моделей політики держави або інституціалізацію раціональних пошуків взаємних точок інтересу і підкорення силі найкращого аргументу в процесі громадського дискурсу, або домовляння про «правила гри» при обов'язковому дотриманні відносин рівності перед законом і нейтральності самої держави щодо тих виявів, що прямо не порушують його.

В українських і російських мислителів минулого міститься чимало уявлень про терпимість, генетично пов'язаних із впливом християнської думки. Наповнення концепту терпимості власне політичним змістом, що перетворює її на толерантність, відбувається під впливом європейських ідей свободи, природних прав, ліберальної рівності в Україні, а також в західництві як напрямі російської думки. Поєднання завдань національного відродження з демократичними визвольними змаганнями актуалізувало увагу українських мислителів другої половини XIX – початку XX ст. до проблеми принципів співжиття різних культур, релігій, етносів, мов. Наявність у духовній традиції українства свідомого поціновування толерантності виступає сприятливим чинником з точки зору прогнозування можливостей розгортання її потенціалу в майбутньому в міру утворення необхідних для цього передумов.

Толерантність являє собою сформований і затребуваний демократичним устроєм принцип орієнтації політичної дії на дотримання основоположних свобод і прав людини, повагу до інакшості Іншого, солідарність у найвищих цілях та інтересах та свідомий пошук компромісів. Це особлива в морально-вольовому плані соціально і культурно упорядкована, надситуативна поведінка несхожих між собою взаємодіючих суб'єктів, у якій відбуваються об'єктивні суспільні очікування та уялення про відповідність її ідеалам людяності, рівності й справедливості.

Своїм призначенням – мінімізувати негативні наслідки неминучих конфліктних зіткнень між конкуруючими акторами та сприяти розгортанню конструктивних можливостей для їх співпраці, зміцнювати взаємну довіру між різними етносоціальними, конфесійними, політичними, іншими спільнотами та групами людей і на цій основі підвищувати рівень соціальної солідарності й відчуття практичної причетності кожної з них до загального блага – толерантність належить до важливих демократичних інституцій політики, поглинюючи її гуманістичні начала і сприяючи здійсненню її функцій.

Сучасному світу потрібна нова культура взаємин між людьми, народами, державами – це культура миру, в якій толерантність як принцип і ціннісна їх детермінанта займає центральне місце. Відповідю на цю об'єктивну необхідність, продиктовану прагненням убезпечити людство від прямої небезпеки збройних конфліктів і дискримінації на грунті релігійних, етнічних, культурних симпатій і антипатій, від впливу ксенофобії, агресивного націоналізму, расизму, задля сприяння кожній особі, кожній спільноті у реалізації

права на самобутність і суб'єктність в упорядкуванні власного життя, як відомо, стало підписання багатьох міжнародних і європейських угод, хартій, конвенцій, а в 1995 р. – Декларації ЮНЕСКО про толерантність.

Упровадження у вітчизняну практику норм і цінностей толерантності утруднюється незавершеним процесом демократизації країни, черговим реформуванням політичної системи, слабкістю громадянського суспільства, відчутним браком конструктивного начала в діяльності опозиції, тенденційністю засобів масової інформації, схильністю до провокативного стилю спілкування з опонентами як популярного прийому політичного маніпулювання (О. Бойко), недовірою до політики та політиків, пасивністю й ізоляціоністськими настроями в масовій свідомості, «синдромом Майдану», коли і влада, і групи тиску, що лобіюють корпоративні, секторні інтереси, забувають про апробовані механізми та процедури демократичного обговорення й розв’язання назрілих проблем і замість серйозного, предметного діалогу апелюють до загалу із взаємними звинуваченнями.

З урахуванням цих міркувань політична толерантність має сприйматися не просто як бажаний етичний принцип суспільно-політичних відносин або сприятливий психологічний клімат для пошуку і реалізації різними політичними акторами оптимальних варіантів співпраці. Політична толерантність постає насамперед як неодмінна умова і каталізатор просування до вказаних цілей. Без і поза впровадження її норм і цінностей гострота та інтенсивність політичної боротьби, що спостерігалась упродовж усіх років незалежності і призвела до особливо глибокої суспільної кризи й нестабільності в останнє десятиліття, продовжить виснажувати ресурси країни – матеріально-фінансові, організаційно-кадрові, соціальної довіри і терпіння. Україна не настільки заможна держава, щоб дозволити собі нетерпимість, ворожнечу, розбрат.

Відтак, ми вважаємо, що практичні потреби ставлять на порядок денний перед науковцями та експертами, політологами і політиками питання розроблення моделі формування толерантності в Україні. Затребуваним є не просто перелік заходів і цікавих пропозицій щодо того, якими формами і методами пропагандистської, виховної, освітянської та іншої ідеологічної роботи прищеплювати громадянам, у першу чергу молодим, повагу до іншої релігії, мови, культури, традицій і звичаїв, терпимість до чужих переконань і поглядів. Належним чином оцінюючи їхню важливість, підкреслимо, однак, що роль їх у толерантизації суспільства все ж таки

другорядна. Самі по собі подібні просвітницькі заходи не здатні протидіяти конфронтаціям у суспільстві. Підтвердженням цього є Федеральна цільова програма з формування толерантної свідомості і профілактики екстремізму, що була ухвалена в Росії ще в 2001 році і продемонструвала свою повну безпорадність у справі запобігання ненависті й тероризму. Така ж доля спіткала «Альянс цивілізацій» – програму щодо порозуміння між християнами і мусульманами в світі, яку спеціально для ООН підготував уряд Іспанії – країни, в якій сепаратизм і тероризм не вщухають уже більше сорока років.

Розроблення дієздатної моделі толерантності має виходити з ряду ключових загальнометодологічних положень. Про толерантність як напрям державної політики мова може вестись у тій мірі, в якій присутній і функціонально активний дух демократії. Слід розуміти, що толерантність набуває значення важливої передумови консолідації суспільства та політичної еліти, виконує роль засобу оперування з багатоманітністю лише при втіленні й дотриманні в суспільно-політичному житті демократичних норм, принципів та поваги з боку політичних акторів до ліберальних цінностей народовладдя, свободи, людської гідності. Поза кола дії вказаних демократичних за своєю природою і суспільним призначенням передумов втрачається сенс в толерантності, адже вона не потрібна у разі здійснення консолідації на началах диктату з боку авторитарної і тим паче тоталітарної влади.

Необхідно виходити з того, що толерантність – це не щось спонтанно виникаюче або таке, що породжується лише силою слова чи волі суб'єкта. Політична толерантність є відображенням і водночас кінцевим продуктом високого рівня функціональності різних типів суспільних відносин, у форматі яких, вступаючи до взаємодії з іншими людьми, кожна особистість може задовільнюючим для себе чином реалізувати свої різноманітні життєві потреби та специфічні інтереси, забезпечувати свої права та свободи, рівний доступ до послуговування різноманітними ресурсами для власної культурної ідентифікації.

У зв'язку з цим, важливим принципом моделі толерантності є державна політика щодо продукування солідаритетів та сприяння їх поширенню шляхом регулювання та обмеження розмежувань: майнових, соціально-класових, між сільською і міською соціально-територіальними спільнотами, між центром і периферією, між етносами, конфесіями, культурними та іншими меншинами, групами з особливим статусом тощо, у взаєминах між собою і з рештою

суспільства. Зменшення соціальної дистанції між різними групами у можливостях реалізації прав, свобод, культурної самореалізації як принцип суспільних відносин служитиме цілям їхньої консолідації.

За умов гетерогенного складу українського суспільства, наявності в ньому чітко вираженого сегментарного поділу, усвідомлення чого проявилося у вигляді активного використання його як фактора впливу на електоральний вибор, починаючи з 2004 року, базовою умовою формування толерантності має бути спільна громадянська політична ідентичність – джерело й основа загальнонаціональної солідарності. Вона органічно пов’язана з відносинами довіри, згоди, порозуміння, досягненням консенсусу.

Усе зазначене передбачає необхідність, з одного боку, формування сприятливих для розвитку толерантності конституційно-правових, інституційно-функціональних, організаційно-виховних, духовно-концептуальних зasad, а, з іншого боку – наявності бажання і волі політичних акторів, передовсім еліти, реалізовувати у своїй діяльності різні консенсусно-конвенційні форми (діалог, переговори, протоколи про співробітництво, консультації, коаліції тощо).

До конституційно-правових засад ми відносимо нормативно-правове забезпечення співучасти кожної регіональної спільноти у відносинах влади, в реалізації мовних, етнічних, культурних, інших потреб людей, передачу на місцево-регіональний рівень необхідних повноважень і ресурсів для забезпечення соціально-економічних прав і вирішення повсякденних проблем населення.

Інституційно-функціональні засади толерантності передбачають усебічний розвиток громадянського суспільства, формування необхідних для самореалізації та задоволення специфічних потреб груп та індивідів формальних і неформальних соціальних, політичних, економічних, культурних інститутів, забезпечення їх рівності перед законом і нейтральності держави щодо кожного з них.

У практику діяльності органів представницької влади всіх рівнів мають бути запроваджені різноманітні форми процедуральної демократії – обов’язкові парламентські дебати, слухання, засідання погоджувальних рад, конструктивна робота депутатів у комісіях і комітетах. Мають бути встановлені такі правила й норми, за яких унеможливлюється задоволення інтересів тієї чи іншої фракції недемократичним шляхом або через просте нав’язування волі з боку більшості. У зв’язку з цим особливого значення набувають принципи співсуспільної демократії з конституюванням механізмів долучення еліт-сегментів до управління, особливо на місцево-регіональному рівні.

Політична толерантність неможлива без підтримки партійного будівництва, сприяння політичним партіям в артикулюванні та захисті групових інтересів, у виконанні ними функції посередника між державою і населенням, розвитку внутрішньопартійної демократії.

Організаційно-виховні засади толерантності мають охоплювати систему демократизації та гуманізації суспільного життя, організації відповідної виховної, просвітницької роботи, зусиль державних і недержавних закладів освіти і культури, громадських об'єднань з пропагування культури миру, ідеалів гуманізму, норм, цінностей і зарубіжного досвіду толерантності, з протидії ксенофобії, расизму, екстремізму, теороризму, агресивного націоналізму, антисемітизму, ворожнечі на ґрунті міжконфесійних, міжетнічних, мовних, політичних відносин.

Духовно-концептуальні засади толерантності передбачають необхідність враховувати наявність в українській державі кількох корінних народів (що й зафіксовано в Конституції), тривалої історичної спадщини їх співжиття, а також багатьох мовно-етнічних меншин. Як об'єктивний факт, що заслуговує на повагу, є релігійно-церковне розмаїття, відмінності у типах ментальності й психокультурі, властиві великим регіональним спільнотам. Тому вважаємо недостатньо обґрунтованою думку щодо консолідації українського суспільства на основі єдиної державної мови, традицій, культури. Мова має йти про *політичну громадянську націю*, а не про етнічну, і на цій основі повинні відбуватися всі консолідаційні процеси, що виступатиме, на наш погляд, адекватним теоретичним підґрунтям моделі формування толерантності.

Солідаритети концепту політичної нації продукуються, в першу чергу, діяльністю органів державної влади щодо захисту прав і основоположних свобод людини, всеобщим розвитком механізмів соціально-правової, демократичної держави у взаємодії з громадянським суспільством, широкою автономією регіонів, підкріпленою матеріально-фінансовими і нормативно-правовими повноваженнями, структуризацією та інституціоналізацією сегментів, забезпеченням через принцип коаліційності пропорційного представництва регіональних спільнот і сегментів в органах влади та місцевого самоврядування, ухваленням політико-державних рішень, що стосуються місцево-регіональних проблем, шляхом погодження з територіальною спільнотою.

Громадянська єдність стає результатом впливу такого політичного процесу, який здійснюється на основі соціальної активності і за чесними правилами політичної гри, широкого політичного

дискурсу та справедливого діалогу з подальшим визначенням на підставі найкращого аргумента розумного консенсусу і розподілу відповідальності за ухвалене у такий спосіб рішення.

Впровадження норм і цінностей толерантності в Україні здійснюється в контексті розвитку її політичної системи, змін в економічному житті, культурі, духовності народу, у зв'язку зі зміненням ідеалів гуманізму, під впливом загальносвітових тенденцій глобалізації, урізноманітнення та інтенсифікації міжнародних контактів і відкритості до них самого вітчизняного суспільства.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

**ХАНСТАНТИНОВ
Віталій Олександрович**

**Політичний вимір толерантності:
ідеї та проблеми**

Монографія

Редактор *H. Засядько.*

Молодший редактор *O. Безверха.*

Технічний редактор, комп'ютерна верстка *H. Караман.*

Друк, фальцовально-палітурні роботи *C. Волинець.*

Підп. до друку ?? .09.2011 р.

Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.

Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.

Ум. друк. арк. 19,53. Обл.-вид. арк. 19,08.

Тираж 100 пр. Зам. № 3391.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.

54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.

Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: vrector@kma.mk.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009 р.